

Relacje w rodzinie a rozwój tożsamości i identyfikacji płciowej dziecka w wieku przedszkolnym

Rodzina ujmowana jako system charakteryzuje się pewnym zespołem norm i zasad oraz środkami podtrzymującymi jego spójność. System ten ma określone cele, sposoby zaspakajania potrzeb poszczególnych członków rodziny i realizacji podstawowych zadań społecznych (Ryś, 2001, s. 8). Człowiek żyjący w rodzinie podlega rodzinnym zasadom, pełni określone role, komunikuje się w określony dla danej rodziny sposób (Radochoński, 1989, s. 13-21). W tym środowisku poszukuje się także czynników wpływających na rozwój tożsamości i identyfikacji płciowej.

Zdaniem J. Króla (1989, s. 18) w rodzinie istnieją różne systemy powiązań i oddziaływań. Wytwarzają je poszczególni członkowie, z których każdy ma pewien wpływ na kształtowanie poziomu i treści powiązań.

W rodzinie istnieją różne typy relacji: małżeńskie - między mężem a żoną; rodzicielskie - między rodzicami i dziećmi; braterskie - między dziećmi; kontakty ze starszym pokoleniem, w tym także: kontakt małżonka z własnymi rodzicami, z rodzicami współmałżonka oraz kontakty dzieci z dziadkami (Braun-Gałkowska, 1994). Charakter interakcji między rodzicami i dziećmi z jednej strony wpływa na przebieg rozwoju osobowego dzieci, z drugiej strony stanowi probierz klimatu emocjonalnego i więzi rodzinnej.

1. Interakcje w systemie rodzinnym

Rodzina rozumiana jako system stanowi całość tworzoną przez jej członków, pozostających względem siebie w stałej interakcji. Każda z osób posiada własną indywidualność, równocześnie jednak, pod wpływem pozostałych członków rodziny, zmienia się i sama na nich oddziałuje (Bradshaw, 1994, s. 42).

Interakcje zachodzące między członkami rodziny wpływają nie tylko na poczucie bliskości, ale przede wszystkim na model ich zachowań, a zdobyte doświadczenia są pomocne w rozwoju uczuć, poznawaniu życia i rozwiązywaniu problemów. Partnerzy interakcji wpływają na siebie nawzajem. Dzięki temu mogą weryfikować poglądy, wyrażać opinie, uogólniać stanowiska, przekazywać wzory (Olearczyk, 2000, s. 185).

Wzory relacyjne to jeden z podstawowych, choć niedostatecznie jasno zdefiniowanych terminów systemowego ujęcia rodziny. Wzory relacyjne, zdaniem

M. Fajkowskiej-Stanik (2001, s. 76-77), są to względnie stałe układy emocjonalnych odniesień między osobami w rodzinie, odzwierciedlane w konkretnych sekwencyjnych zachowaniach, wzmacniane dzięki mechanizmom społecznego uczenia się, modelowania, identyfikacji, projekcji. Są one tworzone na bazie oczekiwań, zasad, zobowiązań oraz cech osobowości członków rodziny. Przekazuje się je z pokolenia na pokolenie. F. Adamski podkreśla, iż pojęcie wzoru relacyjnego dotyczy określonych zachowań, relacji w rodzinie albo wyobrażeń (Adamski, 1984, s. 369). Wzór obejmuje konkretną, bądź kształtującą się rzeczywistość codziennego życia rodziny.

Każda rodzina ma swój indywidualny, swoisty dla siebie styl, sposób życia wewnątrzrodzinnego, sposób wyrażania uczuć, wyobrażeń, okazywania wzajemnego zrozumienia i stosunku do innych osób z zewnątrz rodziny (Rembowski, 1978, s. 15). Bardzo ważnym mechanizmem kształtowania się relacji między rodzicami a dzieckiem w różnych aspektach życia rodzinnego jest naśladowanie.

W procesie naśladowania uczestniczą przynajmniej dwa obiekty: podmiot obserwujący, który naśladuje, oraz model, który jest naśladowany (Bielecki, 1986, s. 88). Dziecko samo nie tworzy jeszcze wzorów zachowań, ale przyjmuje je z otoczenia poprzez naśladownictwo (Misiewicz, 1986, s. 57). Stopniowe naśladownictwo staje się z czasem celowym procesem rozwojowym, czynnością dowolną, zmierzającą do uzyskania określonego wyniku odtworzenia wzorca. W tym wyższym etapie rozwoju dziecko dokonuje selekcji wzorców, a jego zainteresowania przyciągają nie tyle czynności jako takie, ile osoby, które te czynności wykonują (Przetacznikowa, 1979, s. 387). Pod wpływem obserwacji wzajemnych relacji w systemie rodzinnym, dziecko przejmuje wzory zachowań nie tylko przez naśladowanie, ale również poprzez empatię, modelowanie, identyfikację, prowokowaną sytuację, nadawanie znaczeń.

Dla dziecka model kobiety i mężczyzny stanowią matka i ojciec, ponieważ właśnie z nimi jest ono przez długi czas najsilniej związane emocjonalnie (Ryś, 1992, s. 189; Szymczyk, 2009, s. 262-266). Wzajemne kontakty matki i ojca stanowią dla dziecka pierwszy wzór zachowań interpersonalnych. Mają decydujące znaczenie w rozwoju tożsamości płciowej.

Wzajemne relacje w rodzinie stanowią kontekst, w którym dziecko uczy się być kobietą (mężczyzną) na wzór matki i ojca. Doświadczenia negatywne w tym względzie zakłócają rozwój psychoseksualny (Braun-Gałkowska, 1994, s. 18). Jeżeli pożycie rodziców układa się harmonijnie, ich dziecko w przyszłości będzie szukało takiego współmałżonka, z którym będzie mogło powtórzyć szczęśliwy układ, jaki zaobserwowało w domu. Według K. Godorowskiego dziecko w wyborze partnera zwróci szczególną uwagę na to, aby cechy przyszłego małżonka były zbliżone do tych, jakimi odznaczyli się jego rodzice (Godorowski, 1987, s. 195).

Rodzice stają się modelem ocen i wyboru przyszłego współmałżonka. Ich cechy charakteru, zachowanie się w stosunku do siebie i potomstwa, mają decydujące znaczenie dla życia rodzinnego ich własnych dzieci (Poręba, 1981, s. 90). Sposoby odniesień interseksualnych między rodzicami pozwalają dziecku zobaczyć płciowość jako fragment życia ludzkiego w połączeniu z odpowiedzialnością za siebie i za bliskich, w harmonii z innymi poglądami i potrzebami człowieka (Bołoz, 2003, s. 91). Dziecko, na przykładzie zachowań ojca i matki, kształtuje swoje pierwsze, często decydujące wyobrażenia o miłości między kobietą i mężczyzną, o wzajemnych stosunkach między przedstawicielami obu płci (Sieja, 1998, s. 214).

Matka reprezentuje świat uczuć, więzi i czułości, a ojciec świat obowiązku, odpowiedzialności i prawa. Taki wzajemnie uzupełniający się układ zapewnia dziecku poczucie bezpieczeństwa, nieodzowne dla prawidłowego rozwoju (Sokoluk, Andziak, Trawińska, 1987, s. 266). Ze względu na zróżnicowanie płciowe, największy wpływ na psychikę syna ma ojciec, na psychikę córki – matka (Mierzwiński, 1997, s. 51-55).

Procesowi uczenia się ról sprzyjają zdrowe, przyjazne stosunki personalne w rodzinie. Prawidłowe relacje w rodzinie umożliwiają nabycie odpowiedniej wiedzy o samym sobie. Pomagają we właściwym zaspokajaniu potrzeby miłości, w kształtowaniu postawy poszanowania, godności własnej i innych, w uczeniu się odpowiedzialności (Ryś, 1997, s. 131). Decydujące znaczenie dla przyswojenia wszelkich wzorów zachowań oraz kształtowania właściwej osobowości, w tym internalizowania ról płciowych, ma powtarzalność doświadczeń, z którymi spotyka się dziecko (Pankowska, 2005, s. 68). Rodzice orientują się w indywidualnej wrażliwości dziecka, w jego rozeznaniach w sprawach płci, są w stanie (ze względu na klimat szczerości i zaufania) kształtować moralny aspekt wychowania seksualnego. Dzieje się tak pod warunkiem traktowania problemów seksualnych normalnie i poważnie, bez pruderii i fałszywego wstydu (Kozakiewicz, 1969, s. 269)¹.

2. Czynniki warunkujące rozwój tożsamości płciowej

K. Sieja definiuje tożsamość płciową, seksualną, jako świadomość danej osoby, że jest się kobietą lub mężczyzną (Sieja, 1998, s. 211). Jak podkreśla M. Fajkowska-Stanik (2001, s. 15), tożsamość płciowa jest wielowymiarowa oraz rozwojowo - sekwencyjna. Na rozwój tożsamości płciowej istotny wpływ mają czynniki genetyczne, hormonalne,

---

¹ M. Kozakiewicz dokonał typologii rodziców, uwzględniając ich stosunek do płciowości człowieka, związanych z nią norm i obyczajów oraz realizacji zadań wychowania seksualnego w rodzinie. Według autora, poszczególnych rodziców można podzielić na pięć podstawowych grup. Są to: rodzice rygorystów i tradycjonalistów, rodzice liberałów i postępowcy, rodzice zdeorientowani i bezradni, rodzice pasywni wychowawczo, rodzice świadomie wychowujący seksualnie (Kozakiewicz, *U podstaw wychowania seksualnego*, Warszawa 1969, s. 269).

struktura i funkcje mózgu, formowanie się określonych zachowań, więź rodziców z dzieckiem oraz procesy socjalizacyjne.

Od czynników genetycznych zależy: płeć, konstytucja i funkcja układu neurohormonalnego. Budowa ciała, w tym narządów płciowych, ma istotne znaczenie dla rozwoju seksualnego, przy czym szczególna rola przypada tu prawidłowemu rozwojowi struktur nerwowych i gruczołów wewnętrznego wydzielania, a wszelkie ich zaburzenia wpływają negatywnie na rozwój osoby (Sieja, 1998, s. 234).

Czynniki fizjologiczne wpływające na rozwój seksualny człowieka, związane są z funkcjonowaniem kory mózgowej, ośrodków podkorowych, gruczołów wewnętrznego wydalania i narządów płciowych. Kora mózgowa spełnia w stosunku do popędu płciowego funkcję regulującą i kontrolującą, gdyż zewnętrzne bodźce środowiskowe mogą zapoczątkować lub wygaszać reakcje seksualne tylko za jej pośrednictwem (Fajkowska-Stanik, 2001, s. 16).

Właściwości psychiczne rozwijające się w dzieciństwie, kształtują między innymi postawy w stosunku do erotyzmu. Zalicza do nich otwartość na świat, ukierunkowanie moralne, umiejętność komunikowania uczuć, a także naukę wzorców społecznych związanych z płcią (Sieja, 1998, s. 256).

Na rozwój roli płciowej istotny wpływ wywierają czynniki społeczne i otoczenie (Fajkowska-Stanik, 2001, s. 19)². Źródłem najsilniejszych, najbardziej znaczących oddziaływań, jest rodzina (Vasta, Haith, Miller, 1995, s. 567).

Doświadczenie ludzkiej tożsamości zawiera dwa bardzo ważne elementy: poczucie przynależności i poczucie odrębności. S. Minuchin nazywa rodzinę „laboratorium”, w którym te dwa składniki są wytwarzane i rozdzielane. Na etapie wczesnej socjalizacji, rodzina „programuje” zachowanie dziecka i jego poczucie tożsamości. Poczucie przynależności wytwarza się w trakcie przystosowania się do podgrupy dzieci w rodzinie, mającej określone nazwisko, posiadającej określonych rodziców. W ten sposób rodzina staje się trwałym elementem tożsamości człowieka (deBarbaro, 1999, s. 45-47).

W procesie rozwijania tożsamości płciowej ważne jest, aby dziecko było od początku jednoznacznie określone przez rodziców w ramach tej samej płci, jaką posiada. Na skutek m.in. dysonansu poznawczego może bowiem dojść do zakłóceń w identyfikacji z własną płcią oraz zaburzeń w integracji seksualnej. Ważnym etapem w prawidłowym rozwoju psychoseksualnym jest zaakceptowanie siebie jako istoty płciowej - jako chłopca lub dziewczynki (Gapik, 1990, s. 15). Kolejnym etapem jest rzeczywiste podejmowanie roli płciowej (Chojnowska, 2002, s. 43) i zadań z niej wynikających – tak ogólnych, jak

---

² Głównym „formatorem” identyfikacji płciowej w wymiarze społecznym, oprócz rodziny, są następujące instytucje: szkoła, Kościół, państwo, mass-media. Wymienione instytucje mają wpływ na określenie społecznych funkcji i ról jednostki oraz kształtowanie jej rozwoju podmiotowego, co warunkuje proces socjalizacji (Fajkowska-Stanik, 2001, s. 19).

i specyficznych, związanych z przynależnością do określonej płci, docelowo również małżeńskich i rodzicielskich (Trawińska, 1996, s. 33-38).

Zgodnie z teorią E. H. Eriksona osoba, która osiągnęła tożsamość psychoseksualną, funkcjonuje na czterech poziomach: na poziomie behawioralnym – potrafi się angażować w odpowiadające jej zachowanie; na poziomie poznawczym – posiada rozbudowaną samowiedzę, odzwierciedlającą istniejący schemat płci. Akceptuje swoją płć, włączając ją do obrazu siebie (poziom osobowościowy), a na poziomie społecznym ma zdolność podejmowania ról kobiecych i męskich w odniesieniu do właściwości relacji z otoczeniem. Tylko osoby, które osiągnęły własną indywidualną tożsamość, są zdolne stworzyć intymny związek, posiadać autonomię swojego „ja” (za: Chojnowska, 2002, s. 45).

Fakt bycia chłopcem czy dziewczynką, mężczyzną czy kobietą, nie ogranicza się jedynie do wymiaru seksualnego. O tym, czy ktoś ma poczucie, że jest mężczyzną czy kobietą, nie decyduje sam wymiar cielesny, ale także w znacznym stopniu zachowanie, postawy, a nawet cała osobowość. Osobowość człowieka, niezależnie od płci, kształtuje się w procesie wychowania. Celem wychowania jest takie ukształtowanie osobowości, aby człowiek działał integralnie we wszystkich aspektach dotyczących jego płciowości.

3. Identyfikacja płciowa i role związane z płcią

Jedną z bardzo ważnych sfer tożsamości jest identyfikacja płciowa³, będąca podstawowym mechanizmem w formowaniu się tożsamości płciowej (Fajkowska-Stanik, 2001, s. 21). Identyfikacja płciowa to poczucie akceptacji i przynależności do własnej płci, uformowane w wyniku procesu internalizacji poglądów, wartości przedstawicieli własnej płci. Na identyfikację płciową składa się zespół wszystkich wariantów zachowania człowieka, wynikających z wypełniania określonej roli płciowej oraz psychiczne poczucie przynależności do konkretnej płci (Sieja, 1998, s. 184).

Identyfikacja jest jednym z podstawowych mechanizmów kształtowania się osobowości. Dziecko identyfikuje się z rodzicem tej samej płci. Przyjmuje jako własne wartości, postawy, orientację seksualną osoby dorosłej, z którą się utożsamia.

Dziecko, w wyniku procesu identyfikacji, przyjmuje cechy rodzica jako swoje własne. W późniejszym, dorosłym życiu, nie jest w stanie do końca oddzielić tego, co nabyło w dzieciństwie, od tego, czego samo doświadczyło, samo sprawdziło i samo przemyślało (Chojnowska, 2002, s. 45). Młodsze dzieci obojga płci identyfikują się ze

³ Pierwsza próba wytłumaczenia procesu przejmowania przez dzieci przekonań, postaw i ideałów rodziców została dokonana przez Zygmunta Freuda. Freud wprowadził do psychologii termin „identyfikacja”, który oznaczał uczuciowe poddanie się dziecka jednemu z rodziców. Proces ten prowadzi do przyjmowania przez dziecko postaw, poglądów, ideałów oraz zachowań tego z rodziców, z którym ono się utożsamia (Sołowiej, 1986, s. 143).

swoją matką. Chłopcy, między ósmym i dziewiątym rokiem życia, zaczynają identyfikować się z ojcem. W wychowaniu seksualnym ważna jest identyfikacja komplementarna, która dokonuje się na płaszczyźnie więzi chłopca z matką, dziewczynki z ojcem (Augustyn, 1997, s. 26).

Proces identyfikacji z rodzicem przebiega inaczej u dzieci odmiennej płci, co nie pozostaje bez wpływu na siłę i trwałość ich identyfikacji z własną płcią. W okresie wczesnego dzieciństwa zarówno dziewczynki, jak i chłopcy, utożsamiają się z matką. W przypadku dziewczynek jest to zjawisko trwałe. Jednak w dorosłym życiu, pozytywny stosunek kobiety do mężczyzn rozpoczyna się od pozytywnego stosunku do własnego ojca. Chłopcy identyfikujący się początkowo z matką, z biegiem czasu zaczynają identyfikować się z ojcem. Proces ten ma podstawowe znaczenie dla rozwoju męskości chłopca (Sołowiej, 1986, s. 147). Społeczny oraz kulturowy wymiar tożsamości płciowej jest związany z rolami, a także ze stereotypami płciowymi. Role płciowe to pewne wzorce zachowania charakterystyczne dla przedstawicieli obu płci, aprobowane przez grupę, z którą jednostka się identyfikuje. Stereotypy zaś funkcjonują w świadomości społecznej jako uproszczony i zabarwiony emocjonalnie obraz ról, jakie jednostka danej płci powinna pełnić. Zawsze zawierają one element poznawczy, afektywny oraz wolicjonalny (Fajkowska-Stanik, 2001, s. 19). Przekonania rodziców dotyczące płci oraz związane z nimi zachowania, wywierają znaczny wpływ na proces nabywania przez dzieci właściwości charakterystycznych dla danej płci (Vasta, Haith, Miller, 1995, s. 568).

Różnice we właściwościach psychicznych oraz zachowaniu chłopców i dziewcząt są również uwarunkowane kulturą, tradycją (przykładem są zabawki, czy ubranka, które mają inny charakter w zależności od tego, dla której z płci są przeznaczone). Dzieci wykazują tendencje do uczenia się i zapamiętywania najpierw treści stereotypu własnej płci, a potem dopiero stereotypu płci odmiennej oraz do uczenia się w pierwszej kolejności stereotypu roli męskiej, a dopiero później – kobiecej (Chomczyńska-Miliszkiwicz, 2002, s. 119).

W okresie wczesnego dzieciństwa chłopcy i dziewczynki postrzegają role płciowe w sposób sztywny, absolutny, a zachowanie typowe dla płci odmiennej uważają za poważne naruszenie standardów społecznych (Vasta, Haith, Miller, 1995, s. 564). Pojęcie stałości płci wyprzedza wystąpienie zachowań związanych z płcią. Im lepiej rozwinięte jest u dziecka rozumienie ról płciowych, tym więcej prezentuje ono zachowań typowych dla swojej roli, przynajmniej we wczesnym dzieciństwie. Wiedza o roli płciowej obejmuje świadomość pojęć męskości i kobiecości, z uwzględnieniem stereotypów płciowych. Większość dzieci już w wieku trzech lat rozumie podstawowe pojęcie męskości i kobiecości (Chomczyńska-Miliszkiwicz, 2002, s. 117).

4. Tożsamość płciowa dziecka i różnice dotyczące płci

Wielu psychologów wypowiada się na temat różnic między płciami w kontekście ról i oczekiwań społecznych. Rodzice wcześniej zaczynają podejmować różne zachowania w stosunku do synów i córek. Dzieci starsze uczą się od rodziny, nauczycieli, rówieśników, z telewizji i książek, jakie jest „właściwe” zachowanie mężczyzn i kobiet (Dembo, 1997, s. 378).

Identyfikacja z płcią i podjęcie roli płci rozpoczyna się w trzecim roku życia dziecka, a więc w okresie, gdy dziecko jest pod bezpośrednią opieką swoich rodziców lub opiekunów. U chłopców, w przedziale wiekowym od 18 miesięcy do 3 lat, można zaobserwować typowo męskie zachowania. W wieku 2 lat dziecko potrafi już odróżnić mężczyznę od kobiety, w wieku trzech lat umie wskazać – na prostym przykładzie - na czym polega różnica płci. Rozumie też, że do danej roli płciowej przypisane są określone zachowania (Schaffer, 2011, s. 349).

Początkowo dziecko rozróżnia płeć na podstawie zewnętrznych i społecznych wyznaczników, takich jak: ubiór, uczesanie, zachowanie. Dopiero później odkrywa, że podstawowe różnice płci związane są także z ukształtowaniem narządów płciowych. Fizyczne utożsamienie z płcią następuje w okresie wczesnego dzieciństwa, około trzeciego roku życia (Chojnowska, 2002, s. 42).

Około 4 roku życia pojawia się pojęcie ciągłości płci, a około 5 roku – pojęcie niezmienności płci. Chłopcy i dziewczynki przechodzą przez te fazy rozwoju mniej więcej w takim samym tempie (Vasta, Haith, Miller, 1995, s. 563). Okresem krytycznym dla procesu identyfikowania się z płcią, są lata pomiędzy 18 miesiącem a 5 rokiem życia (Chomczyńska-Miliszkievicz, 2000, s. 281).

U dziecka w wieku od trzech do pięciu lat rozwija się silne poczucie bycia chłopcem lub dziewczynką, dziecko jest też coraz bardziej świadome konsekwencji tego faktu dla otoczenia (Sołowiej, 1986, s. 147). Niemniej jednak niewiele dzieci poniżej 5 roku życia potrafi kategoryzować takie cechy zachowań, jak: agresja, dominacja, uprzejmość czy emocjonalność jako bardziej męskie czy kobiece (Vasta, Haith, Miller, 1995, s. 564). Kiedy dziecko osiąga wiek szkolny, uświadamia sobie, że nawet jeśli zmienia się wygląd bądź zachowanie człowieka, płeć pozostaje niezmienna (Schaffer, 2011, s. 350).

Z potrzeby odkrycia własnej tożsamości, także tożsamości seksualnej, rodzi się potrzeba konfrontacji własnej seksualności z seksualnością płci przeciwnej. M. Beisert (1991, s. 46) podkreśla, iż zainteresowanie płcią przeciwną ma charakter falowy. Pierwszy przyływ ciekawości występuje poniżej piątego roku życia. Uwaga dziecka koncentruje się wokół problemów związanych z różnicą pomiędzy kobietą a mężczyzną. Dziecko w tym czasie często podejmuje zachowania obserwujące, kieruje nim ogromna wręcz ciekawość związana z chęcią poznania ciała osoby płci odmiennej. Potem zaczyna

interesować się budową ciała osób dorosłych. Czasem dziecko koniecznie chce zobaczyć narządy płciowe osób dorosłych i porównać z własnymi. Stąd podglądnie dorosłych w kąpiele, w ubikacji, w sypialni.

Formowanie obrazu płci trwa do 7 roku życia, a następnie zachodzi stopniowa integracja osobowości i pojawia się świadomość bycia kobietą, bycia mężczyzną.

Identyfikacja seksualna dziecka w okresie dzieciństwa, decydująca o wyborze „obiekta seksualnego” w okresie dojrzewania, tworzy się w relacji uczuciowej do obojga rodziców jednocześnie. Zasadniczym obiektem identyfikacji seksualnej dla chłopca staje się ojciec, a dla dziewczynki matka (Augustyn, 1996, s. 103).

5. Relacja matka - dziecko

Matka jest najważniejszą osobą dla każdego dziecka, zwłaszcza w najmłodszych latach jego życia. Jest głównym generatorem bodźców, źródłem nagród i kar, jak również reprezentuje wobec dziecka wymagania i naciski danej grupy społeczno-kulturowej (Ryś, 1992, s. 145). Matka, darząc dziecko miłością, kochając męża i innych członków rodziny, prezentuje wzór życzliwego odnoszenia się do ludzi, przybliża świat dziecku i mężowi (Ostrowska, Ryś, 1997, s. 165).

Matki traktują potomstwo odmiennie niż ojcowie. W procesie wychowawczym szczególną uwagę zwracają na ujawnienie przez dziecko uczuć, podkreślając ważność tego typu zachowań (Sołowiej, 1986, s. 149). Matka stanowi dla dziewcząt wzór pierwszej identyfikacji z własną płcią. Pomaga zaakceptować rolę kobiety (a później żony i matki). Matka ma duży wpływ na kształtowanie takich cech, jak czułość, wrażliwość na piękno. Dziewczęta mające głęboki kontakt emocjonalny z matką charakteryzują się kobiecością, która nie potrzebuje być nieustannie udowodniana (sobie i innym) przez zwracanie na siebie uwagi osób płci odmiennej (Augustyn, 1997, s. 26).

Jeżeli dziewczynka kocha matkę, doświadcza jej miłości i podziwia ją, wtedy chce być taka, jak ona. Jeżeli widzi, że jej matka jest przez swego męża lekceważona, wykorzystywana i krzywdzona, stwierdza (oczywiście nie całkiem świadomie), że nie warto być kobietą, a chłopiec w takiej sytuacji uczy się niewłaściwego odnoszenia do kobiet (Braun-Gałkowska, 1994, s. 18).

Chłopcy, którzy mają dobry, pobawiony zaborczości kontakt uczuciowy z matką, zwykle charakteryzują się większą łagodnością emocjonalną zarówno wobec dziewcząt, jak i rówieśników tej samej płci. Nie mają tendencji do agresywności i brutalności. Nie szukają ciągle nowych kontaktów seksualnych, aby udowodnić swoją męskość (Augustyn, 1997, s. 25).

Chłopiec wytwarza sobie obraz kobiety, przyszłej żony, na podstawie cech i zachowań matki. Matka wpływa na humanizację postaw i obyczajów. Matki darzące miłością synów, wpływają na ich uspołecznienie, samoocenę, towarzyskość. Ten rodzaj postawy wywala u synów prawidłowe kontakty z rówieśnikami. Matka jest dla syna wzorem kobiety, o cechach, które prawdopodobnie zadecydują o wyborze jego przyszłej żony (Poręba, 1981, s. 90).

Czynnikiem stale i decydująco oddziaływującym wychowawczo jest miłość rodzicielska, a zwłaszcza głęboko uczuciowa miłość matki. Miłość macierzyńska jest dla dziecka koniecznością ze względu na stworzenie właściwego klimatu psychicznego, polegającego na wyrobieniu w dziecku poczucia przynależności do rodziny, poczucia bezpieczeństwa oraz poczucia głębokiej więzi z inną osobą (Pospiszyl, 1986, s. 8). Znamiennymi dla miłości macierzyńskiej cechami są: bezwarunkowość, wszechobecność i stałość (tamże, s. 6).

Uczucia matki, klimat emocjonalny jaki panuje w rodzinie, wzmacnia zaufanie dziecka do świata zewnętrznego, do innych ludzi, motywuje i orientuje prospołecznie. Jej czułość, gesty, uśmiechy wzmacniają nie tylko uczucia (rozwijające się) dziecka i jego zaufanie, ale także są bazą kształtowania się zewnętrznych oczekiwań społecznych (Sokoluk, Andziak, Trawińska, 1987, s. 266). Pozytywny kontakt z matką w okresie dzieciństwa i dojrzewania jest bardzo ważnym fundamentem wrażliwości i delikatności emocjonalnej w relacjach międzyludzkich. Brak matki w pierwszych latach życia jest przyczyną nieprawidłowości w rozwoju psychicznym dziecka, zaburza jego sferę uczuciową (Ryś, 1992, s. 89). Brak więzi uczuciowej z matką, postawa odrzucająca i unikająca kontaktu, zaburzą proces kształtowania się osobowości dziecka.

Więź dziecka z matką zależy w dużym stopniu od jej więzi uczuciowych z mężem. Matki, które nie mają oparcia emocjonalnego w mężu, szukają go w swoich dzieciach, zwłaszcza w relacji z synem⁴.

W pierwszym okresie życia dziecko związane jest przede wszystkim z matką, później z ojcem. Ten proces dotyczy zarówno chłopców, jak i dziewczynek. Nawiązanie prawdziwego kontaktu z ojcem dokonuje się w sposób naturalny tylko wtedy, kiedy między matką a ojcem istnieje pełna zgoda, harmonia i miłość. Dziecko nie widzi wówczas w obojgu rodzicach dwóch różnych źródeł miłości, ale odkrywa ich jako jedno

---

⁴ Jednym z przejawów zaborczości jest skłonność matki do emocjonalnego karania dziecka. Przejawia się to w obrażaniu, zamykaniu się w sobie, wzbudzaniu w dziecku poczucia winy, wywoływaniu w nim lęku przed odrzuceniem. Takie podejście matki powoduje "skruszenie dziecka", które przyjmuje taką postawę, jakiej sobie życzy matka. Emocjonalne uzależnienie dziecka od matki wpływa na opóźnienie dojrzewania emocjonalnego, które wyraża się w postawie zamykania się w sobie, nieufności wobec ludzi, trudności w relacji z rówieśnikami tej samej i odmiennej płci. Innym zranieniem może być brak równowagi uczuciowej (gdy zachowanie matki kierowane jest zmiennymi nastrojami, m.in. szybkim przechodzeniem od uczuć miłości i poświęcenia do okazywania uczuciowej obojętności, odrzucenia i karania) oraz niepewność siebie (Augustyn, 1997, s. 24)

źródło miłości. Ich wzajemna miłość jest dla dziecka podstawową miłością, z której czerpie wzór do naśladowania (Augustyn, 1996).

6. Relacja ojciec-dziecko

Istotną cechą ojca, mającą ogromny wpływ na osobowość zarówno synów, jak i córek, jest jego zrównoważenie psychiczne (Pospiszyl, 1986, s. 56). Dobry kontakt emocjonalny z ojcem w okresie dzieciństwa staje się fundamentem stabilności emocjonalnej dziecka, daje mu poczucie bezpieczeństwa (Augustyn, 1997, s. 24).

W celu wywołania pozytywnego wpływu na rozwój społeczny dziecka, ojciec powinien aktywnie uczestniczyć w procesie jego wychowania. Skuteczność właściwego oddziaływania ojca zależy od tego, czy on sam będzie reprezentował pozytywne wartości społeczne (Pospiszyl, 1986, s. 45).

Ojciec dostarcza dziecku tych bodźców i wzorów w jego rozwoju społecznym i moralnym, których matka nie może w tak szerokim zakresie zaoferować (Mierzwiński, 1997, s. 63). Ojcowie aprobują ujawnienie uczuć u córek, od synów zaś wymagają przede wszystkim zachowań instrumentalnych, charakteryzujących się skutecznością i efektywnością (Sołowiej, 1986, s. 151). Ojciec, akceptując budzącą się kobiecość córki, utwierdza ją w przekonaniu o jej wartości, godności dziewczęcej. Jest on pierwowzorem pozytywnych lub negatywnych cech przyszłego męża (Olearczyk, 2000, s. 187). Obserwacja u ojca typowo męskich cech pomaga córkom w przyszłości lepiej zrozumieć własnych mężów i synów. Jak stwierdził B. R. Mc Candless, dziewczęta wychowane bez udziału ojców, mają mniejsze szanse na pomyślne wywiązywanie się z roli żony i matki dzieci płci męskiej (Pospiszyl, 1986, s. 55).

W przypadku córek obraz męczyzny kształtowany jest na podstawie cech osobowości ojca i jego stosunku do matki (Poręba, 1981, s. 90). U dziewcząt, które mają dobry kontakt emocjonalny ze swoim ojcem, więzi z osobami płci odmiennej są zwykle o wiele prostsze i bardziej naturalne. Dziewczęta te nie przeżywają większych lęków przed chłopcami (Augustyn, 1997, s. 24). Relacje z ojcem rzutują na odniesienia nie tylko do świata męczyzn, ale do całej społeczności zewnętrznej, pozarodzinnej (Mierzwiński, 1997, s. 63).

J. Augustyn (1997, s. 24) zwraca uwagę na fakt, iż u chłopców, którzy mają dobry emocjonalny kontakt z ojcem, problemy emocjonalne i seksualne w okresie dojrzewania przeżywane są łagodniej i spokojniej. Natomiast K. Pospiszyl (1986, s. 50) podkreśla, że obecność ojca w rodzinie ma do tego stopnia fundamentalne znaczenie dla synów, że ci chłopcy, którzy są pozbawieni możliwości stałego obcowania z ojcem, po założeniu własnych rodzin często nie umieją właściwie wywiązywać się z wielu ról rodzicielskich.

Miłość ojcowska nie jest, tak jak miłość macierzyńska, bezwarunkowa. Ojciec nie kocha dziecka tylko dlatego, że jest ono jego dzieckiem, ale dlatego, że spełnia pewne jego oczekiwania. Ojciec akceptuje w swym dziecku przede wszystkim te cechy, które są zgodne z wymaganiami, jakie stawia dziecku oraz te, które czynią dziecko zdolnym do pokonywania przyszłych trudności życiowych (pilność, pracowitość, odwaga, itp.).

Dużą trudność w rozwoju seksualnym może stanowić nieobecność ojca w życiu dziecka. Nieobecność lub też obecność budząca jedynie lęk, powoduje pewne zachwianie identyfikacji seksualnej zarówno w przypadku chłopca, jak i dziewczynki. U chłopca rodzi się brak akceptacji własnej męskości, lęk przed byciem mężczyzną, natomiast u dziewczynki rodzi się lęk przed mężczyznami (Sieja, 1998, s. 57). Dzieci pozbawione możliwości obcowania z ojcem, z jednej strony mają trudności z wczuciem się w ludzkie cierpienia i radości, z drugiej zaś strony nie potrafią właściwie kierować swym postępowaniem. Dziecko (a szczególnie dziecko płci męskiej) pozbawione możliwości stałego obcowania z ojcem o wiele trudniej kształtuje najwyższą pod względem moralnym sferę swej osobowości – sumienie (Pospiszył, 1986, s. 54). U dzieci wychowywanych bez ojca występuje duże poczucie niepokoju i niepewności w kontaktach międzyludzkich, niedostateczne przyswojenie roli związanej z płcią, poczucie zewnętrznej kontroli, a także trudności w przystosowaniu do życia w małżeństwie (Ryś, 1992, s. 45).

Brak ojca jest przyczyną pojawienia się u dziecka nieadekwatnej samooceny, niskiego poziomu interioryzacji norm moralnych oraz mniejszego poczucia winy przy ich naruszaniu. Dzieci, które wychowują się bez ojca, lub też gdy wychowuje je ojciec charakteryzujący się postawą niedojrzałości, w konsekwencji same mogą pozostać ludźmi niedojrzałymi społecznie (Pospiszył, 1986, s. 13).

***

Rodzice są dla dziecka pierwszymi i najważniejszymi modelami stylu życia, rozwiązywania problemów, komunikowania się z innymi, realizacji wartości i norm. Postrzeganie rodzica jako autorytetu sprzyja prawidłowej identyfikacji płciowej dziecka.

Wpływ doświadczeń z dzieciństwa jest istotny dla tworzenia modelu wychowania własnych dzieci, opartego na wzorach wyniesionych z rodziny pochodzenia. Brak tych wzorów lub ich nieadekwatność utrudnia pełnienie ról małżeńskich i rodzinnych (Gałkowska, 1999). Dlatego też, dla prawidłowego rozwoju psychoseksualnego, dziecko powinno mieć wzór świata „dwpłciowego”, pozwalającego określić sobie, zidentyfikować swą płć. Obraz rodzica płci odmiennej stanowi wzór przyszłego małżonka, natomiast obraz rodzica tej samej płci staje się wzorem zachowań

charakterystycznych dla płci własnej (Braun-Gałkowska, 1986, s. 353). Zdaniem W. Bołoz (2003, s. 91) prawidłowe sposoby odniesień interseksualnych między rodzicami pozwalają dziecku postrzegać płciowość jako fragment życia ludzkiego z zachowaniem zasad odpowiedzialności i empatii.

Bibliografia:

- Adamski, F. (1984), *Znaczenie wychowania w rodzinie dla rozwoju osobowego dziecka*, [W:] *Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. F. Adamski. Kraków.
- Augustyn, J. (1996), *Istota wychowania seksualnego w rodzinie*, [W:] *Ku dojrzałej ludzkiej miłości*, red. J. Augustyn. Kraków.
- Augustyn, J. (1997), *Wychowanie seksualne w rodzinie i w szkole*. Kraków.
- Beisert, M. (1991), *Seks twojego dziecka*. Poznań.
- Bielecki, J. (1986), *Wybrane zagadnienia psychologii*. Warszawa.
- Bołoz, W. (2003), *Etyka seksualna*. Warszawa.
- Bradshaw, J. (1994), *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*. Warszawa.
- Braun-Gałkowska, M. (1994), *Systemowe ujęcie rodziny*, [W:] *W tę samą stronę. Antologia tekstów do lekcji wychowawczych*, red. M. Braun-Gałkowska, A. Gutowska, t. 2. Warszawa.
- Braun-Gałkowska, M. (1986), *Patologia i terapia postaw rodzinnych*, [W:] *Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, red. Z. Babska, A. Biela, T. Witkowski. Lublin.
- Chojnowska, M. (2002), *Trudności w osiągnięciu tożsamości płciowej*. Edukacja i Dialog, 2.
- Chomczyńska-Miliszkiwicz, M. (2000), *Wychowanie psychoseksualne w rodzinie*, [W:] *Edukacja prorodzinna*, red. M. Chymuk, D. Topa. Kraków.
- Chomczyńska-Miliszkiwicz, M. (2002), *Edukacja seksualna w społeczeństwie współczesnym*. Lublin.
- De Barbaro, M. (1999), *Struktura rodziny*, [W:] *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, red. B. De Barbaro. Kraków.
- Dembo, M. (1997), *Stosowana psychologia wychowawcza*. Warszawa.
- Fajkowska-Stanik, M. (2001), *Transseksualizm i rodzina. Przekaz pokoleniowy wzorów relacyjnych w rodzinach transseksualnych kobiet*. Warszawa.
- Gałkowska, A. (1999), *Percepcja powodzenia małżeństwa rodziców a społeczny obraz siebie ich dorosłych dzieci*. Lublin.
- Gapik, L. (1990), *Wychowawcze wyznaczniki funkcjonowania seksualnego*. Warszawa.
- Godorowski, K. (1987), *Konflikty małżeńskie: źródła i przyczyny, możliwości zapobiegania i rozwiązywania*, [W:] *Wychowanie. Przystosowanie do życia w rodzinie*, red. M. Kozakiewicz, Z. Lew-Starowicz. Warszawa 1987.
- Kozakiewicz, M. (1969), *U podstaw wychowania seksualnego*. Warszawa.
- Król, J. (1989), *Postawy rodzicielskie, poziom samoakceptacji a pojęcie Boga*. Lublin.

- Mierzwiński, B. (1997), *Mężczyzna jako mąż i ojciec*, [W:] *Przygotowanie do życia w rodzinie*, red. K. Ostrowska, M. Ryś. Warszawa.
- Misiewicz, H. (1986), *Rola rodziny w kształtowaniu postaw*. Warszawa.
- Olearczyk, T. (2000), *Oddziaływanie wychowawcze rodziny a pola wpływów „pedagogiki pozarodzinnej” w warunkach demokracji*, [W:] *Edukacja prorodzinna*, red. M. Chymuk, D. Topa. Kraków.
- Ostrowska, K., Ryś, M. (1997), *Przygotowanie do życia w rodzinie*. Warszawa.
- Pankowska, D. (2005), *Wychowanie a role płciowe*. Gdańsk.
- Poręba, P. (1981a), *Współżycie pokoleń na bazie rodzinnej*. Olsztyn.
- Poręba, P. (1981b), *Psychologiczne uwarunkowania życia rodzinnego*. Warszawa.
- Pospiszyl, K. (1986), *O miłości ojcowskiej*. Warszawa.
- Przetacznikowa, M. (1979), *Wychowanie a kształtowanie osobowości*, [W:] *Psychologia wychowawcza*, red. M. Przetacznikowa, Z. Włodarski. Warszawa.
- Radochoński, M. (1989), *Rodzina jako system psychospołeczny*. *Problemy Rodziny*, 5, s. 13-21.
- Rembowski, J. (1978), *Rodzina w świetle psychologii*. Warszawa.
- Ryś, M. (1992), *Wpływ dzieciństwa na późniejsze życie w małżeństwie i rodzinie. Studium psychologiczne*, cz. 1 i 2. Warszawa.
- Ryś, M. (1997), *Przygotowanie do pełnienia ról małżeńskich i rodzinnych*, w: *Przygotowanie do życia w rodzinie*, red. K. Ostrowska, M. Ryś. Warszawa.
- Ryś, M. (2001), *Systemy rodzinne. Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Warszawa.
- Schaffer, H. (2011), *Psychologia dziecka*. Warszawa.
- Sieja, K. (1998), *Wiedza o życiu seksualnym człowieka*. Warszawa.
- Sołowiej, J. (1986), *Identyfikacja dziecka z rodzicami*, [W:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska. Warszawa 1986.
- Sokoluk, W., Andziak, D. Trawińska, M. (1987), *Przysposobienie do życia w rodzinie*. Warszawa.
- Szymczyk, L. (2009), *Wychowanie do pełnienia ról w małżeństwie i rodzinie*, [W:] *Rodzina na początku III tysiąclecia-obraz przeszłości i teraźniejszości*, red. H. Marzec, Cz. Wiśniewski, t. II. Piotrków Trybunalski, s. 262-266.
- Trawińska, M. (1996), *Rodzina polska w okresie transformacji i potrzeby promocji zdrowia*, [W:] *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*, red. J. Rzepka. Katowice, s. 33-38.
- Vasta, R., Haith, M., Miller, S. (1995), *Psychologia dziecka*. Warszawa.
- Wasilenko, J. (1985), *Identyfikacja z płcią i jej rozwój w różnych koncepcjach psychologicznych*, *Psychologia Wychowawcza*, 5, s. 496-506.